

ELS ESCOLAPIS A GUANABACOA (CUBA) DURANT L'ETAPA COLONIAL

Falta fer un treball que ofereixi una panoràmica general de la tasca que els escolapis han dut a terme a Cuba des de la fundació, el 1856, fins a la pèrdua dels col·legis amb la revolució castrista. Falten monografies que estudiïn fets particulars dels quals hom pugui després treure la visió general; els arxius de les cases cubanes, els de la vicaria i d'altres en què hi ha documentació no estan a la nostra disposició ara i aquí.

He cregut necessari limitar l'àmbit del meu treball: temporalment em limito a l'època colonial, és a dir, fins a 1898; arran de la independència, els escolapis sofriren una crisi d'adaptació a la nova situació i es trobaren mancats de l'home que podia haver fet la transició amb més facilitat: em refereixo al pare Pere Muntadas, que tenia bones relacions i amistats entre els independentistes;¹ el 4 d'abril de 1899 morí a Barcelona mentre estava passant uns mesos de repòs per tornar a la seva estimada Cuba. Una segona limitació ha estat l'anàlisi exclusiva del col·legi de Guanabacoa, tot i que he deixat el de Puerto Príncipe (després Camagüey), perquè em sembla que aquell resumeix gairebé la tasca pedagògica efectuada a l'illa; entre els escolapis de Catalunya sempre hi havia un col·legi que servia de pauta o model experimental per a la resta; Guanabacoa va ser-ho no solament per a Cuba, sinó també per al Principat.

Els estudis de caire general que fins ara s'han fet sobre el tema procedeixen, en primer lloc, del pare Modest Galofré que l'any 1948 elaborà el treball mecanografiat *Escuelas Pías de Guanabacoa: Notas históricas acerca de la fundación y desarrollo del Colegio de los Padres Escolapios de Guanabacoa en Cuba, durante sus noventa y un años de*

1. Joaquim ROY: *Catalunya a Cuba*. Barcelona: Barcino, 1988, pàgs. 132-137.

existencia (1948, 97+11 folis);² posteriorment el publicà imprès amb algunes petites modificacions amb el títol *Notas históricas de la Fundación de la Escuela Normal, Elemental y Superior y del Colegio de Guanabacoa* (L'Havana: Impresos Ramallo, 1951, 125 pàgs.). El pare Calasanz Bau publicà *Historia de las Escuelas Pías en Cuba durante el primer siglo de su establecimiento (1857-1957)* (L'Havana: Impremta Burgay y Cía., 1957, 429 pàgs.). El pare Galofré recull i transcriu molts documents dels quals m'he servit per fer aquest article, i a vegades hom perd el fil de la trama precisament per les llargues citacions textuais intercalades; l'obra del pare Bau aporta poca cosa sobre l'anterior i es limita manta vegada a seguir el pare Galofré.

Amb aquestes acotacions inicials començo, doncs, l'examen del desenvolupament que tingué el col·legi de Guanabacoa, i deixo aspectes que llargament ja han tractat els autors esmentats, com ara els llargs tràmits fundacionals, els remodelatges de l'edifici, etc.; he posat preferentment l'atenció en l'aspecte pedagògic i educatiu.

Objectius i acords

A finals de 1852, el pare Jacint Feliu,³ comissari general de l'Escola Pia d'Espanya, rebé una petició signada per la reina Isabel II per fundar dues cases escolàpies a l'illa de Cuba.

L'Escola Pia havia estat restaurada el 1845,⁴ després de deu anys de supressió; es trobava encara en règim d'interinitat organitzativa, amb una jerarquia fortament contestada per petits grups; però, sobretot, estava mancada de personal. A partir de 1845, s'obriren els noviciats i començaren a rebre pretendents; les primeres professions foren dos anys després i encara faltava la preparació intel·lectual i pedagògica, que el pare Feliu va procurar que fos adequada a les noves exigències culturals i legals en què l'Escola Pia es trobava a la Península.⁵ La res-

2. Es troba a l'Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya (abreujat APEPC) 08-03, caixa 84, núm. 19.

3. Modest GALOFRÉ: *El R.P. Jacinto Feliu de la Virgen de los Ángeles, pedagogo, matemático y restaurador de las Escuelas Pías de España*. Tesina presentada a la Universitat de Barcelona, 1963, 61 pàgs. A APEPC: 08-02, caixa 32, núm. 33. També en *el Diccionario Enciclopédico Escolapio* (abreujat *DENES*), Vol. II, pàgs. 225-226.

4. Joan FLORENSA: *La restauración de las Escuelas Pías en España (1845-1864)*. ANALECTA CALASANCTIANA, XXX (1988), pàgs. 231-262.

5. Dionisio CUEVA: *El P. Jacinto Feliu en Zaragoza y su Plan de Estudios para Juniores Escolapios*. ANALECTA CALASANCTIANA, XXVII (1985) núm. 54, pàgs. 437-451.

posta del pare comissari general no fou una negativa, sinó un ajornament: «Quan tindrem personal, anirem a Cuba».

El govern del primer ministre Bravo Murillo donà suport a la petició reial; alguns historiadors ens el descriuen com l'últim representant del despotisme il·lustrat, influenciat pel cop d'estat de Napoleó III i per l'esperit megalòman i espectacular del monarca francès. Entre els projectes iniciats per Bravo Murillo, hi entrà l'anada dels escolapis a Cuba, amb la fundació de dues cases o col·legis a l'estil dels de la Península.

Un parèntesi progressista adormí el projecte, que no despertà fins que Narváez arribà novament al poder el 1856. L'augment de personal els darrers quatre anys permeté ara de satisfer la petició reiterada per la reialesa espanyola.

La dècada dels anys 1840-1850, Cuba visqué moments de resistència al règim colonial espanyol, que altres antigues possessions espanyoles a Amèrica ja havien bandejat. El govern de Bravo Murillo intentà fer una política d'apropament de l'illa cubana a Espanya. Dintre de Cuba anava creixent la idea d'incorporar-se als Estats Units del Nord, amb els quals tenia una economia complementària i el comerç i l'explotació d'esclaus. Espanya s'havia voluntàriament constituït en pont entre les terres colonials i Europa; la terra ferma del sud americà havia trencat el pont i anava directament a comerciar amb altres països. Semblava que Cuba iniciava el mateix camí. La monarquia espanyola i el seu govern intentaren, amb Bravo Murillo, eliminar els líders secessionistes, al mateix temps que fomentaren una cultura hispana; els escolapis foren un dels instruments d'aquesta política.

En l'esmentada Reial Cèdula de 24 de novembre de 1852 llegim:

«Deseando yo que participen de iguales ventajas todas las clases de la Isla, pero más especialmente la de artesanos y otras menos acomodadas de las grandes poblaciones ... se establezcan ... dos casas de Padres Escolapios, en cuyos colegios, además de la enseñanza primaria para las clases pobres, puedan las acomodadas recibir la esmerada y religiosa educación que dan en los de la Península...».⁶

Els intents secessionistes de Cuba posaren en evidència les diferències injustes que separaven l'illa de la Península i les autoritats de l'estat

6. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 21.

pregueren la resolució de posar-hi remei. El pare Josep Jofre, director, com veurem, de la Normal de Guanabacoa, en el discurs de fi de curs 1863-64, afirmava:

«Por eso, al concebir [la monarquía] la idea de asimilarla [Cuba] en todo a la madre patria, ha principiado la obra de tan conciliadora justicia proporcionándole idénticos medios de educación, a fin de que conserve los mismos hábitos, goce las mismas garantías y respire el mismo aire que ha de vivificar a dos países hijos de una misma madre e íntimamente unidos por los vínculos de la sangre y por los intereses de la vida».⁷

La Reial Cèdula i el pare Jofre coincideixen a destacar la desigualtat injusta entre Cuba i Espanya; els dos textos allunyats en el temps tenen i respiren un anhel comú.

Per què la monarquia es dirigeix a l'Escola Pia el 1852 i, tot i no obtenir resposta positiva immediata, espera fins a 1856, en què reitera la petició? Els historiadors escolapis han destacat com a resposta les bones relacions existents entre Isabel II i el pare Jacint Feliu, el qual, durant bona part de la seva vida ensenyà a l'Acadèmia Militar de Segòvia, i també l'interès del pare Antoni M. Claret, que, abans de marxar cap a Santiago de Cuba com a arquebisbe, volgué visitar alguns col·legis escolapis com el de Sant Antoni de Barcelona⁸ (el 1848 ja havia estat al de Mataró);⁹ la bona disposició del capità general de Cuba, José Gutiérrez de la Concha, també pot ésser destacada. Evidentment que aquests fets i aquestes persones influïren en l'anada dels escolapis a Cuba; de totes maneres, cal recordar que el 1852 tot just feia un any de l'aprovació del Concordat amb la Santa Seu (signat el 16 de març de 1851), pel qual es restauraven els ordes religiosos suprimits el 1835. La restauració no fou d'una manera clara, ja que hi havia al govern algunes reticències a reconèixer-los; el text de l'article 29 és confús, ambigu i controvertit. Els ordes expressament restaurats eren el de sant

7. P. 3.

8. Josep POCH: *Homenaje a San Antonio María Claret*, BOLETÍN «SAN ANTÓN», I (Barcelona, setembre 1953) núm. 9, pàgs. 8-10. – POCH: *Verdaguer y los PP. Escolapios de Cataluña*, ANALECTA CALASANCTIANA, I (1959), núm. 1, pàgs. 203-349.

9. Joan FLORENSA: *El retaule de Santa Anna de Manual Cusachs*, Mataró: Escola Pia, 1989. pàg. 107

Vicenç de Paül, el de sant Felip Neri i «un altre orde aprovat per la Santa Seu»;¹⁰ els dos primers no disposaven de personal per atendre dos col·legis a Cuba i, dels «altres», el govern preferia no parlar-ne; l'únic orde religiós restaurat feia uns anys i en el qual el govern tenia confiança era l'Escola Pia; a aquesta, doncs, s'adreçà la petició.

Sembla que el pare Feliu acceptà les fundacions cubanes no com una ampliació de l'Escola Pia, sinó amb la perspectiva de salvar l'orde en cas d'una nova supressió. Les lleis i els decrets de l'època Mendizábal havien sempre exclòs de supressió i respectat en llur existència i funcionament els col·legis o convents destinats expressament a les missions d'Àsia;¹¹ en l'article 29 del Concordat de 1851, es diu clarament que «*el Gobierno de S. M. que se propone mejorar oportunamente los colegios de misiones de Ultramar...*»; no es parla d'Àsia, sinó d'Ultramar, amb la qual cosa s'amplia la possible influència a Amèrica (hi restaven només Cuba i Puerto Rico en mans espanyoles). Per això el pare comissari general no ho veu com a part d'una província, sinó com a cosa conjunta i dependent del comissariat (sense que sapiguem de cap idea jurídica d'estructuració); a la província de Catalunya, a la qual s'incardinaren les dues cases cubanes el 1871, els novicis foren obligats, abans d'emetre la professió, a fer el jurament d'anar fins i tot a Ultramar si l'obediència ho determinava.¹² Finalment, el 1885 el pare vicari general Manuel Pérez establí els anomenats escolapis «generalicis», amb noviciat propi i separat del de les províncies, amb la finalitat de proveir de vocacions les cases americanes.¹³ Aquests trets, assenyalats només a corre-cuita, fan veure que la idea soterrada dels superiors d'acceptar les fundacions cubanes anava més enllà del que hom pot pensar a primer cop d'ull.

El 1856, el pare comissari general designà els pares Bernardo

10. Text del Concordat en *Historia de la Iglesia en España*, vol. V. Madrid: BAC. maior, 1979, pàgs. 719-730.

11. Manuel REVUELTA: *La exclaustración (1833-1840)*. Madrid: BAC., 1976, pàgs. 460-465.

12. He trobat dos formularis emprats el segle passat; l'un consta en el *Repertorio de las disposiciones más importantes sancionadas en Capítulos, Congregaciones y Circulares Generales de las Escuelas Pías de España desde la última edición de las Constituciones de la Orden en 1833*. Madrid: Imprenta de San Francisco de Sales, 1898, pàg. 145.

L'altre va adherir a una professió, està redactat en forma de diàleg i diu el següent: «*¿Está conforme en ir a donde la Obediencia le destinare, aun fuera de su Provincia y del Reino, a Ultramar, aun a fundaciones que intentaren los Superiores y por todo el tiempo que los mismos determinaren?*» - Sí, Padre.» (a APEPC:05-20, caixa 1, núm. 3).

13. Sobre els «generalicis» es publicà un número extraordinari d'ANALECTA CALA-SANCTIANA, (1986) núm. 55.

Collaso i Agustí Botey¹⁴ per a les fundacions. No repetiré aquí les seves biografies perquè ja n'existeixen algunes, encara que breus i incompletes; recordaré només que el primer havia nascut a l'Havana i es traslladà amb la família a Barcelona quan encara era un noi i estudià a l'Escola Pia de Sant Antoni d'aquesta ciutat. El pare Botey era mataroní, alumne de Santa Anna, i amb la supressió de 1835, ja escolapi, passà a Cuba, com altres escolapis, on fundà i dirigí un col·legi. Ambdós tenien experiència i relacions amb Cuba. Amb 44 i 41 anys respectivament, es trobaven en la plenitud de la vida i de forces.

El viatge s'inicià al port de Barcelona a bord del vaixell *Barcino*, a les 11 de la nit del dia 17 de novembre de 1856; el dia 18 arribaren a València, on s'entrevistaren amb el pare Feliu i reberen les credencials per a la fundació; tornaren a embarcar-se el 24 cap a Cadis, on entraren el 12 de desembre; en el vaixell *Velasco* salparen de terra peninsular; passaren el 17 de desembre per Tenerife i tocaren terra americana el 3 de gener de 1857 a Puerto Rico; finalment entraren al port de l'Havana el 10 de gener de 1857.

Inauguració

Els dos escolapis catalans arriben a l'Havana amb la il·lusió i l'encàrrec de preparar dues fundacions, l'una a l'Havana i l'altra a Puerto Príncipe. En el llarg camí marítim, devien fer els seus plans i projectes.

Des dels primers contactes amb el general Concha, observaren la divergència de criteri entre el capità general de l'Illa i la proposta de la Corona. No entro ara en detalls perquè altres historiadors ja hi han incidit en els seus escrits.¹⁵

La proposta del general Concha fou d'obrir una escola com les de la Península a Camagüey (tal com volia la monarquia), però, en comptes del col·legi de l'Havana, fer-ho a Guanabacoa i que fos una escola normal elemental; aquesta variació comportava un efecte multiplicador de la influència dels escolapis a Cuba.

Segons escriu el pare Collaso el 27 de març al pare comissari espanyol, el general feia la proposta:

14. Biografies i bibliografia en *DENES* II, pàgs. 164 i 105 respectivament.

15. BAU: *Historia...* pàgs. 113-150. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 21-81.

«...en vista de la ignorancia en que yacían la mayor parte de los habitantes en los pueblos de la Isla por el abandono en que se encontraba la enseñanza, y deseando poner pronto remedio a mal de tanta trascendencia, especialmente por lo que mira a las costumbres...»,¹⁶

De la Concha veia com a tasca imperiosa i extremadament urgent la regeneració de la societat cubana a fi de fer-la propícia a la monarquia espanyola i apartar-la de les idees secessionistes que comentàvem anteriorment.

La reacció dels escolapis, després de la primera sorpresa fou d'acceptació i per això el pare Collaso continua en l'esmentada carta al pare Feliu:

«Consideramos que este acuerdo era aceptable bajo todas las condiciones; pues a más de ofrecernos la ventaja de hacer mayor servicio a la Isla con una escuela normal bien desempeñada que con veinte Colegios, era un cargo sumamente honorífico para nuestra Corporación...».

La primera motivació per acceptar la normal és l'efecte multiplicador i introdueix un element que cal considerar: els mestres seglars o laics poden fer la mateixa tasca a l'escola que hi fa el religiós escolapi, sempre que hagin rebut l'adequada formació; la segona motivació és una demostració d'haver-se sentit afalagats amb la proposta del capità general. L'Escola Pia no es creia de la categoria dels altres ordes religiosos clàssics que havien mantingut càtedres en diverses universitats; els escolapis eren populars, sense aspiracions d'elevada cultura, tot i que a Mataró, per exemple, havien mantingut durant anys càtedra de filosofia o arts, com a curs propedèutic de la Universitat de Cervera.

El pare Feliu acceptà la rectificació que li arribà des de Cuba i immediatament intentà agrupar els religiosos que caldria enviar-hi per atendre aquell doble compromís.

Les dades fundacionals podem reduir-les al decret signat pel general Concha el 21 de setembre de 1857, que determinava la creació d'una escola normal elemental a càrrec dels pares escolapis a Guanabacoa, població molt propera a l'Havana. Sense haver encara arribat a la con-

16. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 29.

creció d'un conveni, el 19 de novembre del mateix 1857, per festejar l'onomàstica de la reina, tingué lloc l'acte inaugural de la Normal.¹⁷ El 15 de desembre se signà el conveni¹⁸ entre les parts implicades, és a dir, el general Concha, el bisbe de l'Havana i els dos escolapis Collaso i Botey (aquest per procurador, perquè es trobava a Camagüey gestionant-hi la fundació).

Crec que val la pena parar-nos breument abans de continuar la història per examinar alguns aspectes del conveni juntament amb el reglament¹⁹ aprovat pel general Concha el 4 d'octubre de 1857; ambdós documents ens donaran una panoràmica del que anava a posar-se en funcionament a Guanabacoa. Examinaré l'aspecte econòmic i l'acadèmic.

Economia

S'escollí per a l'escola l'antic convent de franciscans²⁰ de Guanabacoa; fou propietat dels escolapis, però el Govern s'obligà a condicionar-lo per a la nova finalitat sota l'orientació dels pares escolapis.

Els sous assignats per a cada religiós es distribuïen de la manera següent:

director	1.200	pesos anuals ²¹
professor	900	pesos anuals
sacerdot no professor	480	pesos anuals
germà operari	360	pesos anuals
conserge	400	pesos anuals

Cada persona només cobra per un concepte.

La construcció dels diversos gabinets de ciències, física, química, etc., com també el material i l'instrumental que calien per al funciona-

17. Acta de l'obertura a GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 46 i ss.

18. El conveni en GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 41-45.

19. Imprès a l'Havana: Imprenta del Gobierno y Capitanía General por S.M., 1857.

20. El P. Collaso descriu així la casa: «*San Francisco consta de Iglesia más que regular, y susceptible de grandes mejoras, edificio muy capaz a cuatro vientos, claustro interior como todos los de este país; tiene bajos y primer piso con buena buerta*». En BAU: *Historia...* pàg. 138.

21. Si el rector de la comunitat no fos al mateix temps el director, cobraria 600 pesos anuals (GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 42).

ment, anaven a càrrec del Govern de l'Illa, el qual també tenia cura de la formació d'una biblioteca.

Per al culte, el Govern destina 500 pesos anuals.

El Govern de Cuba disposava dels béns de regulars desamortitzats, cap dels quals no s'havia posat a la venda, sinó que romanien a disposició de l'autoritat local. Els rèdits que alguns d'aquests béns donaven foren destinats a sufragar les despeses i el manteniment de la Normal dels escolapis de Guanabacoa.

Tots els alumnes havien de ser interns. Els municipis, segons una relació que es féu, escollien un determinat nombre de possibles candidats, que havien de cursar la carrera de mestre subvencionats pel respecte al ajuntament; l'alumne, en compensació, s'obligava a servir durant almenys tres anys l'escola pública del municipi que l'hagués subvencionat. La quota mensual per intern era de 20 pesos, que es lliuraven als escolapis.

El sistema econòmic pactat entre el Govern i l'Escola Pia coincideix amb el tradicional que coneixem d'altres poblacions del Principat de Catalunya i que fins aquell moment s'havia comprovat com a prou eficient: l'escola –o ensenyament– era gratuïta per als alumnes, i els escolapis cobraven directament dels municipis (aquí, en part, de l'Estat).

Aspecte acadèmic

En el conveni s'indica que l'ensenyament s'havia de fer segons el pla d'estudis i els programes vigents a la Península, però en el *Reglamento* s'especifica que s'havia de seguir el programa de 4 d'octubre de 1849. Els escolapis havien perdut des de 1845 l'autonomia de programació de què havien gaudit en segles anteriors.

Les assignatures que calia ensenyar eren les següents:

- religió i moral;
- lectura i escriptura;
- gramàtica castellana, nocions de retòrica, poètica i literatura espanyola;
- aritmètica amb el sistema legal de pesos, mesures i monedes;
- nocions de geometria aplicable als usos comuns de la vida i a les arts industrials;
- principis de geografia i una ressenya de la història d'Espanya i de l'Illa de Cuba;
- nocions d'agricultura;

- mètodes d'ensenyament;
- idees elementals de física, química i història natural.

El rector, amb el director, era qui tenia la facultat de distribuir les assignatures en cursos i assignar-les a cada professor, com també confeccionar l'horari i el calendari escolar.

Les matèries del primer curs de funcionament i de carrera crec que foren les següents, segons els exàmens de les matèries de què donen compte: religió i moral, lectura i escriptura, gramàtica, geografia, història, agricultura, mètodes d'ensenyament; ignorem el contingut concret de cada matèria i la distribució en cursos; recordem, però, que l'ensenyament dels escolapis era cíclic i, per tant, la majoria de matèries es feien cada curs. El fet d'ajornar la construcció dels laboratoris fins a una altra data, fa pensar que les ciències naturals, la física i la química no s'iniciaren el 1857, sinó més tard.

Durant els preparatius, havia arribat el contingent de religiosos que anaven a fer-se càrrec de les aules que el pare Collaso havia tramitat. El 3 de novembre de 1857 arribaven al port de l'Havana catorze religiosos (nou sacerdots i cinc germans operaris) per a les dues cases: la de Guanabacoa i la de Camagüey. El quadre de professors de la Normal quedà confeccionat per al curs inicial de la manera següent:

- Pare Collaso, rector de la comunitat i director de la Normal;
- Pare Josep Jofre, vice-director, pedagogia;
- Pare Manuel Espinosa, lectura i escriptura;
- Pare Ramon Querol, moral i religió, dibuix i història natural;
- Pare Francesc Clerch, aritmètica i química;
- Pare Blas Gómez, gramàtica castellana;
- Pare Faustino Míguez, agricultura, geografia i història.

Aquest quadre que ens dona el pare Bau²² sembla més la distribució de totes les assignatures de la carrera que la del primer any.

El nou personal arribat no era pas tot ell català; el pare Feliu, com indicava abans, volgué que les noves fundacions americanes fossin compartides per les quatre províncies espanyoles i, si bé els superiors sempre havien d'ésser catalans, la resta del professorat es distribuïa entre totes les províncies; Catalunya portà el major pes en el nombre de religiosos enviats a l'Illa i en el temps que hi sojornaren. Del professorat de la Normal eren catalans els pares Collaso, Jofre i Clerch; Espinosa i Gómez eren aragonesos; Míguez, castellà, i Querol, valencià. D'entre

22. *Historia...* pàg. 148.

aquest professorat, destacà amb el temps la personalitat i la vàlua intel·lectual dels pares Jofre i Clerch.²³

Els alumnes de primer curs foren 13 i els seus orígens geogràfics eren: Guanabacoa, 1; Santiago, 2; Trinidad, 1; Güines, 1; Villaclara, 2; Puerto Príncipe, 2; S. Spíritus, 2; Cadis, 1; l'Havana, 1.²⁴

Les classes començaren el 20 de novembre de 1857 i acabaren el 20 de desembre de 1858; l'any escolar coincidí amb el natural.

L'escola pràctica

Al costat d'una normal no hi pot mancar una escola pràctica o annexa on els alumnes de la primera efectuïn les pràctiques i s'habituin a l'escola.

El *Reglamento* de 1857, en els articles 2 i 3, ho dona com un fet; primer afirma que oferirà un «*modelo, tipo común a que deberán en adelante arreglarse las demás elementales...*» i en el següent la declara escola pública elemental de Guanabacoa. El programa de l'escola pràctica calia ajustar-lo a l'aprovat pel Govern de la Península el 4 de desembre de 1948 (art. 12 del *Reglamento*).

Tot i ser només elemental estava dividida en dues seccions de les quals s'encarregaren el primer curs (1858) els pares Antoni Perpinyà,²⁵ català (de la 2a o dels grans), i Luciano Solís, castellà, (de la 1a o dels petits); l'any següent foren substituïts respectivament pels pares Jaume Saurí,²⁶ català, i Antonio Romero, aragonès.

L'horari de classes era continuat, amb un curt esbarjo; de 9 a 11 del matí i de la 1 a 1/4 de 4 de la tarda; en total 4 hores i 1/4, a més d'estudis i altres activitats no lectives pròpiament dites.²⁷

L'escola era gratuïta per als alumnes; el sou dels professors el pagava el Govern de l'Illa, com el de la resta de personal; les despeses dels alumnes anaven a càrrec de l'Ajuntament de Guanabacoa. Per a

23. DENES II, pàgs. 306 i 161 respectivament.

24. BAU: *Historia...* pàg. 148.

25. Tomàs VIÑAS: *Index Bibliographicus Scriptorum Scholarum Piarum*, vol. I, Roma: Typographia Vaticana, 1908, pàg. 50. La necrologia a *Catalogus Religiosorum Scholarum Piarum... qui pie in Domino obierunt anno 1912*, Madrid, 1913, pàgs. 15-17.

26. Necrologia en *Catalogus... anno 1899*, Madrid, 1900, núm. 11.

27. L'horari era normal, com podem veure, i no entenem per què BAU en *Historia...* pàg. 149, afirma que «*nos desconcierta*».

l'any 1858, primer del funcionament, l'Ajuntament lliurà 100 pesos per a despeses generals; només se'n gastaren uns 12; el romanent quedà per a l'any següent. El 24 d'agost de 1860, el director de l'Escola Pia s'adreçà a l'Ajuntament demanant més assignació perquè l'augment d'alumnes havia esgotat el pressupost de l'any i el romanent anterior; això ens indica que l'alumnat del primer curs fou migrat, ja que se'ls subministraven llibres, paper, plomes, tinta, pissarra amb pissarrí, etc.²⁸

El 1863 l'escola es convertí en superior,²⁹ com les altres de l'Illa, i amb la supressió de la Normal deixà d'ésser pràctica per esdevenir simplement de primària.

Els canvis de 1863

El 1861 havia començat la coneguda Guerra de Secessió als Estats Units de l'Amèrica del Nord; l'economia de l'Illa sentí la sotragada, ja que en bona part depenia de la gran nació del nord. Per als espanyols, que pensaven més que res en Madrid, aquella guerra podia ajudar a enfortir les connexions entre l'Illa i la Península.

D'entre els diversos aspectes que l'any 1863 afectà els escolapis, podem enumerar en primer lloc la qüestió econòmica. En efecte, a Cuba la desamortització tingué lloc el 1841, però els béns no es posaren a la venda, sinó que romangueren a disposició del Govern de l'Illa i ja hem vist que servien, entre altres coses, per pagar el manteniment de la Normal de Guanabacoa. Hisenda espanyola de la Península, que mai no gaudí de fluïdesa monetària, s'apoderà d'aquests béns de regulars durant el primer semestre de 1863. L'agost d'aquest any el Govern de l'Illa proposà modificar el sistema i les quanties de la subvenció que donava als escolapis; els sous proposats foren els següents:

rector	1.200	pesos anuals
vice-rector o director	1.000	pesos anuals
professor	900	pesos anuals
altres sacerdots	400	pesos anuals

28. El nombre d'alumnes que dona BAU: *Historia...* pàg. 149 no és pas exacte; segons el P. Jofre en el discurs de final de curs de 1864, al principi (per tant, el 1857) eren només 30 alumnes, i el 1864 arribaren a 200 a l'elemental, més 40 a la superior.

29. Decret del Govern de l'Illa de 13 febrer de 1863. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 52.

germans operaris	360	pesos anuals
ajudants de física	600	pesos anuals
conserge	400	pesos anuals

La proposta va a la baixa respecte als que regien anteriorment, tot i que ara es tracta d'una normal superior. A més, el nombre de professors ha de limitar-se a set, la qual cosa implica una disminució respecte al nombre que hi havia.³⁰

Les assignatures que s'ensenyen per cursos en la Normal Superior són les següents: *primer curs*: dibuix lineal i figuratiu, aritmètica, religió i moral, gramàtica, geografia, història, agricultura i cal·ligrafia; *segon curs*: pedagogia pràctica, dibuix, gramàtica, càlcul i tenidoria de llibres, història natural (amb física i química) i història d'Espanya (amb 8 lliçons sobre Cuba).³¹

Fins a 1863, els cursos acadèmics havien coincidit amb l'any natural, però a partir de l'estiu d'aquest any el centre s'adapta a la forma tradicional europea: de setembre a juliol.³²

Al final del curs 1863-1864, el pare Collaso, rector, dona una visió panoràmica de la situació de l'escola, que val la pena resumir: la Normal té 39 alumnes entre els 19 i els 25 anys, distribuïts en 3 cursos (2 d'elementals i 1 de superior), un menys que a la Península. A més dels exàmens públics oficials que tenen lloc al final de curs, l'escola en fa uns altres no oficials cada trimestre, dels quals s'envien les qualificacions als ajuntaments respectius; l'horari comprèn 7 hores de classe diàries, 5 de preparació i 1 amb actes de pietat (els dies festius són 2 hores); la Normal de Guanabacoa afegeix a les assignatures obligatòries, segons els plans oficials, el llatí, la lògica, la geografia i la història de Cuba; en els cursos que ja van funcionant, s'han donat 44 títols.³³

També aquest any 1863 es crea a l'Havana el primer institut de segon ensenyament de l'Illa; la càtedra de doctrina cristiana i d'història sagrada es confia al pare Josep Jofre, director de la Normal Superior.³⁴

A partir d'aquest moment, sembla que comencen a sorgir dificultats i traves per al funcionament de la Normal. Irregularitats en el cobra-

30. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 52-55.

31. BAU: *Historia...* pàg. 159.

32. BAU: *Historia...* pàgs. 158-159.

33. *Discurso pronunciado por el P. Rector del Colegio de PP. Escolapios de Guanabacoa*, L'Havana: Imprenta del Tiempo, 1860, pàg. 5.

34. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 56-58.

ment dels sous, denúncies de no adaptar-se exactament als plans que regien (les assignatures que hi havien afegit),³⁵ oposició que trobaven els alumnes que sortien amb títol per ocupar plaça davant dels que tenien guanyades les oposicions anteriors,³⁶ etc.

A aquestes dificultats, cal afegir-hi el temporal que l'octubre de 1863 causà fortes destrosses a l'edifici³⁷ i l'ambient que es va respirant tant a la Península com a l'Illa i que desemboca en la revolució de 1868.

Tancament de la Normal

El setembre de 1868, la Normal Superior dels pares escolapis de Guanabacoa no obrí les portes; era una decisió provisional, que esdevingué definitiva.

El fet és clar, però no ho són les causes que obligaren el pare Josep Jofre, que n'era rector i director, a prendre aquesta decisió. El pare Bau³⁸ assenyalà com a causa la precària situació econòmica dels ajuntaments, que durant tot el curs 1867-68 s'anaren endeutant i deixaren els escolapis sense els recursos necessaris per alimentar els normalistes; la «penúria extrema» de l'Illa de què parla l'esmentat autor no sembla tanta, ja que els mateixos escolapis el setembre de 1868 poden obrir i omplir un internat al lloc anteriorment ocupat pels normalistes. El pare Galofré³⁹ atribueix la clausura de la Normal a la guerra civil, que, si bé començà el 10 d'octubre amb el *Grito de Yara*, de totes maneres la situació ja es veia venir d'abans i, segons sembla, les zones rurals (llocs de procedència dels normalistes) eren les més afectades a la separació d'Espanya;⁴⁰ això explica que els ajuntaments desviessin els fons a altres activitats i, en canvi, de les ciutats grans poguessin anar a Guanabacoa interns per a estudis secundaris. Ambdós autors atribueixen la decisió al pare Jofre; però, llegint els discursos d'anys posteriors, trobem la següent afirmació del pare Pere Muntadas, persona ben informada dels fets:

35. La Dirección General havia ordenat (27 juliol 1867) substituir llatí i lògica per indústria i comerç, i catecisme i història sagrada; el gener de 1868 reiteració de l'ordre de no alterar assignatures. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 64-65.

36. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 62-64.

37. Es projectà alçar un edifici gran per a internat de normalistes, però la guerra de 1868 ho impedí. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 62.

38. BAU: *Historia...* pàgs. 164-165.

39. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 66.

40. BAU: *Historia...* pàg. 209.

«Erase por los años 1868; motivos, que no es de este momento recordar.... hicieron que hasta mejores y más felices días nuestro colegio suspendiera *por orden superior* las funciones, que con carácter de Escuela Normal de esta Isla ejerciera y para cuyo especial objeto había sido expresamente fundado por un Gobierno paternal, deseoso de la mejora y más sólida educación de la niñez y de un pedazo de tierra...». ⁴¹

He subratllat *por orden superior* perquè crec que introdueix un nou element: no és, segons el pare Muntadas, una decisió personal del pare Jofre, sinó que és una ordre superior; aquest superior que dóna l'ordre no era cap autoritat civil de l'Illa, perquè es mostraren sorpresos en asseblar-se del fet consumat i instaren perquè es reobris; l'ordre venia de la Península i, concretament, del pare vicari general de l'Escola Pia, el pare Ramon Valle, que n'era l'únic superior escolapi. ⁴² Atenent-nos a les dades fins ara publicades, sabem que el pare Jofre comunicà al Govern de Cuba el tancament de la Normal el 5 de novembre de 1868; ⁴³ fins aquell moment només hi havia dilació en començar el curs. Recordem que un decret datat a Madrid el 12 d'octubre de 1868 suprimí els ordes religiosos sense excepció, la qual cosa implicava també el dels escolapis; el pare vicari recorregué contra el decret i obtingué la resolució favorable que l'Escola Pia continués la seva tasca. ⁴⁴

Podia, doncs, molt probablement haver coincidit la penúria econòmica de la Normal cubana (els ajuntaments no paguen puntualment), amb la situació ambigua de la política espanyola, que fa decantar la postura del pare vicari cap al tancament de la Normal per continuar com a centre públic segons es desprèn fins i tot de la resolució favorable a l'Escola Pia de 14 de novembre de 1868. No crec de cap manera que el tancament de la Normal fos una decisió personal del pare Jofre, perquè tampoc era ell qui l'havia oberta, sinó que havia estat el superior espanyol.

Com a balanç de la tasca que els escolapis feren a la Normal recordem que es donaren 109 títols elementals i 24 de superiors; aquests

41. *Academia Calasancia. Sesión extraordinaria...* L'Havana: El Iris, 1885, pàg. 11.

42. *DENES II*, pàgs. 191-192.

43. GALOFRE: *Notas...* pàg. 66.

44. Claudio VILÀ: *Calasanz Calasanovas*, Salamanca, 1970. pàgs. 247-249.

133⁴⁵ mestres sortits dels escolapis exerciren el magisteri per l'Illa i foren el fruit multiplicat del grup d'escolapis de Guanabacoa.

«*El maestro, agente educativo*»

Una de les raons que el pare Collaso esgrimia al pare Feliu per a l'acceptació d'una escola normal a Cuba en l'esmentada carta, era l'*efecte multiplicador*, és a dir, la possibilitat d'arribar abans i en més nombre a la formació dels infants. Aquest fet comportava una adequació o adaptació de la que podem anomenar «mentalitat tradicional»; els escolapis, religiosos, no eren els únics que transmetien l'ensenyament directament als infants, sinó que hi havia uns agents intermedis. Aquests escolapis, doncs, no sembla pas que entenguin que l'Església sigui l'única que té dret a ensenyar; la Normal era de l'Estat, i les escoles on els futurs mestres farien l'ensenyament eren també estatals o municipals.

Per això em sembla d'interès analitzar alguns textos, en els quals trobem exposades algunes idees sobre el particular; em serviré, amb preferència, dels discursos de final de curs que conservem impresos. L'escolapi que més clarament i amb més insistència exposa aquestes idees és el pare Josep Jofre; ell pronuncià el discurs de final de curs els anys 1860, 1861, 1862, 1863, 1867, 1868;⁴⁶ els altres anys correspongueren: el de 1864 al pare Collaso, el de 1865 al pare Domingo García i el de 1866 al pare Francesc Clerch.

La pintura que ens deixen els escolapis de la situació de la infància i joventut de l'Illa, podem resumir-la en el següent paràgraf del pare Collaso en un memorial escrit el 1866 sobre la possibilitat o conveniència d'obrir una segona normal a Cuba; escriu el pare Collaso:

«Conocida lo defectuosa que es en este país la educación que generalmente reciben los jóvenes en el seno de las familias porque se les permite toda clase de licencias impropias de su edad, se hace de todo punto indispensable, que aquellos que quieran dedicarse a la causa del magisterio, durante sus estudios permanezcan en el Colegio en clase de alumnos internos».⁴⁷

45. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 114-116.

46. Els quatre primers, impresos a l'Havana per Imprenta El Tiempo; els de 1867 i 1868, per Imprenta de la Viuda de Soler e Hijos.

47. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 60.

El pare Jofre, en els seus sis discursos, es dirigeix sempre als pares dels futurs mestres, i els insta a la bona educació de llurs fills; el director de la Normal creu indispensable formar els pares i es val dels fills; aquesta doctrina no és nova a l'Escola Pia, sinó que ja el fundador sant Josep de Calassanç escriví en les Constitucions, el 1622, que la reforma de la societat depèn de l'educació que hom doni als infants⁴⁸ i que s'arriba als pares a través dels fills.⁴⁹ Els escolapis de Guanabacoa demanen, a més, la col·laboració dels pares a fi d'obtenir entre tots una millor formació dels futurs mestres de les noves generacions.

En el discurs de 1867, el pare Jofre situa el mestre de la següent manera dintre de la societat:

«El Estado, cuyo cargo es tan providencial en la sociedad, como el del padre en la familia, es según san Pablo, ministro de Dios para el bien del pueblo, «minister Dei in bonum», y por consiguiente tiene grandes derechos y grandes deberes. Circunscribiéndonos, como es justo, al terreno de la educación, creemos que tienen el derecho y el deber de prevenir y evitar los males indicados, de comunicar a cuantos han de intervenir en la educación la libertad y el movimiento que les pertenece, sin permitir que la libertad y el movimiento de unos entorpezca o se sobreponga a la libertad y al movimiento de otros, de procurar que no se distraigan a otros fines los fondos destinados a la educación, y se satisfagan con la debida exactitud y puntualidad las asignaciones consignadas a los maestros y a las escuelas, de estimular a la generalidad de las familias a asistir a los exámenes y a gozar con él el espectáculo, en donde los niños y los maestros exponen el fruto de sus trabajos; en una palabra, tienen el derecho y el deber de cubrir con la égida de su autoridad y animar con el soplo de su vida el cuerpo moral que trabaja en la educación».⁵⁰

48. Núm. 2 de *Constituciones S. Josephi Calasancii*, Salamanca, 1979.

49. Núm. 213 en id. nota anterior. Sobre el pensament de Calassanç al respecte, veure György SANTHA: *San José de Calasanz: obra pedagógica*, Madrid: BAC., 1984, 2a ed., pàgs. 359-362. – El lema de M. Paula Montal, fundadora de les Escolàpies, llegat com a herència oral a les seves religioses, era: «*Quiero salvar a las familias enseñando a las niñas el santo temor de Dios*». Aquest pensament cau plenament en la línia calassànico-escolàpia que la M. Paula podia haver après del P. Agustí Casanovas. A mitjan segle XIX crec que aquest pensament amb formulacions similars entra en els projectes de molts eclesiàstics preocupats pel trasbalsament social que hom viu.

50. P. 7. A continuació lamenta que a vegades l'estat pretengui «*absorber en su actividad todas las de los demás*».

Tot el discurs és un desenvolupament dels punts aquí sintetitzats; quan en el primer punt diu que l'estat ha de *«prevenir y evitar los males indicados»*, es refereix a les innovacions pedagògiques sense un mínim de garantia i a les escoles laiques; fixem-nos que l'escolapi demana a l'estat que creï espais de llibertat per al mestre i per a l'escola, que aquests no s'hagin de preocupar d'altres qüestions, com l'econòmica, i que l'estat fomenti la participació dels pares en l'escola, que aquí es concreta en l'assistència als actes de final de curs.

El pare Jofre insisteix que la tasca d'educació recau en els pares i que, quan aquests ja no poden respondre a les necessitats que comporten els nivells de coneixement i d'especialització, és aleshores quan l'estat ha de intervenir-hi i aportar els mitjans que l'escola ofereix; el director de la Normal expressa en una frase els lligams entre estat, mestre i família:

«la familia sin el magisterio no basta por sí sola para educar... y, si no educa, muere».⁵¹

La missió de l'Església en aquest conjunt és garantir la veritat de les doctrines que s'ensenyin; la moral i la doctrina cristianes són les úniques que *«pueden salvarle [al món] de la crisi por la que está pasando en la actualidad»*.⁵² El mestre, insisteix el pare Jofre, és un enviat de l'Església per formar els nois i joves a l'escola.

Podem dir que el mestre és, segons aquestes exposicions del director de la Normal de Guanabacoa, el centre geomètric d'un triangle, els vèrtexs del qual serien els pares, l'estat i l'Església; d'ells rep el mestre el dret i la possibilitat d'educar els infants.⁵³

Aquesta concepció del sistema educatiu s'emmarcava en la tradició escolàpia;⁵³ a Catalunya (sense excloure altres llocs) els escolapis no havien obert o fundat col·legis pel seu compte, sinó que sempre ho havien fet a petició de municipis amb els quals contractaren les condicions econòmiques, d'espais, pedagògiques, acadèmiques, etc.; els exàmens públics de final de curs (amb variacions els últims anys) portaven

51. *Discurso...* 1863, pàg. 8.

52. *Discurso...* 1860, pàg. 6.

53. El *Discurso* de 1860 és tot ell una exposició d'aquesta perspectiva. Hom pot veure que aquest pensament del P. Jofré venia de sant Calassanç en SANTHA: *San José de Calasanz...* pàgs. 370-374 sobre la relació amb autoritats civils i en pàgs. 374-380 sobre les relacions amb autoritats eclesiàstiques.

ja una tradició més que secular, amb una assistència de pares i admiradors o curiosos molt notable; com a religiosos, podien sense discussió considerar-se enviats per l'Església.

Aquesta concepció es trencà el 1868 amb la revolució que té lloc a la Península; l'estat s'anà desentenent de l'ensenyament dels religiosos (i, en particular, dels escolapis); naixeran altres institucions amb voluntat educadora (com les escoles anarquistes); s'anaren aprofundint la diferència i la divergència entre escola pública i escola privada. El triangle s'havia trencat.

L'Escola Pia, en replantejar-se en aquests moments la qüestió, es decantà cap als pares, que eren l'element essencial de l'educació i en ells trobaren suport i demanda d'escola religiosa escolàpia.

Col·legi a Guanabacoa

El setembre de 1868 no començà el curs a la Normal Superior de Guanabacoa; l'escola pràctica continuà com a escola pública amb l'única diferència d'haver deixat d'ésser annexa a la Normal; no creiem que en cap moment la població de Guanabacoa quedés sense escola per als seus infants.

Durant el curs 1868-1869 sembla que només hi hagué a Guanabacoa l'escola pràctica de primària; durant el curs, es planificà el futur dels escolapis i es tornà al reial decret de 1852 en el qual es demanava als escolapis que obrissin a Cuba dos col·legis; per voluntat del general Concha, només se n'obrí el 1857 el de Puerto Príncipe i l'altre se substituï per la Normal.

El curs 1869-1870 s'amplià l'ensenyament primari amb una aula d'aritmètica, i així començava el futur ensenyament del comerç; el 1870-1871 s'iniciaren les classes de segon ensenyament o de batxillerat.⁵⁴ Tant la primària com la secundària s'establiren segons les lleis espanyoles i de l'Illa.

Guanabacoa no tenia alumnat per a uns ensenyaments tan amplis i per això calgué, des del primer moment, pensar en una ampliació de l'espai geogràfic de reclutament d'alumnes, és a dir, un internat.

L'ànima de la transformació fou el pare Josep Jofre; ja el 1867 havia rebut l'oferta d'una persona anònima que li oferí la quantitat de 25.000

54. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 81.

pesos per edificar un seminari o internat segons el decret de 1852; el Govern de l'Illa no s'oposà a la proposta que li formulà el pare Jofre i, a partir de 1868, el rector de Guanabacoa posà mans a l'obra per aixecar l'ampliació de l'edifici (altres autors ja ho han descrit detalladament i m'estalvien la repetició); els recursos financers previstos no foren suficients i calgué recórrer a aportacions de membres de la colònia espanyola de l'Havana, d'antics alumnes i amics personals del pare Jofre, a una tómbola i al cobrament de les quantitats que devien els ajuntaments de les pensions dels normalistes.

Els interns provenien, els primers anys, de la colònia espanyola de l'Havana; el curs 1871-1872 hi havia uns 200 interns.⁵⁵

Les circumstàncies havien canviat considerablement des de l'arribada a Cuba el 1857; potser alguns dels escolapis que havien anat a l'Illa per ensenyar a la Normal, ara es veien defraudats. A Espanya també havia canviat el pare comissari general; el pare Jacint Feliu el substituï el castellà pare Ramón Valle, i aquest, l'aragonès José Balaguer, com a vicari general; sense que sapiguem ben bé les causes, en la Congregació General celebrada a Saragossa, acordaren l'adscripció de les cases de Cuba a la província de Catalunya; un ofici del pare Balaguer signat el 19 d'agost de 1871 ho comunicà al provincial de Catalunya, pare Bernardo Collaso, el qual el 24 del mateix mes ho anunciava a tots els religiosos.⁵⁶ És cert que el nombre de religiosos de Catalunya havia augmentat des de la restauració, però també s'havien obert dues cases (Olot i Reus, a més de la de Terrassa, que es tancà aviat); les altres províncies també havien augmentat, i encara més, el nombre de religiosos; aquesta, doncs, no era pas la raó de l'adscripció a Catalunya. Crec que els escolapis catalans sintonitzaren més amb l'esperit del papa Pius IX, que s'interessà per la formació cristiana dels països d'Amèrica i fundà a Roma un seminari per a vocacions llatinoamericanes.⁵⁷ Catalunya manifestà així un esperit missioner concordant amb l'espiritualitat de l'època. L'estiu de 1872, una expedició de 15 religiosos catalans arribà a Cuba per substituir els de les altres tres províncies que es repatriaren.

55. BAU: *Historia...* pàgs. 222-224.

56. BAU: *Id.* pàgs. 220-221.

57. La província de Castella tenia 245 religiosos, mentre que la de Catalunya en tenia 243 (*Escuelas Pías: ser e historia*, Salamanca: Publicaciones Calasancias, 1978, pàg. 286); la qüestió no era, doncs, de nombre com a vegades hom ha afirmat.

L'agricultura com a assignatura

Indicava que els programes de primària i de secundària eren els vigents a la Península amb les particularitats de l'Illa. No aniré, doncs, a detallar-ho ni a explicar-ho perquè seria redundància. Notaré únicament algunes peculiaritats dels escolapis que mereixen ésser esmentades.

En el curs 1879-1880, s'introdueix l'assignatura de l'*agricultura* en les classes de 7è i de 8è curs, és a dir, els dos últims anys de primària.⁵⁸ També a la Península s'ensenyava agricultura. Però als escolapis de Guanabacoa trobem que l'any següent publiquen un llibret de 146 pàgines titulat *Apuntes de Agricultura*, del qual tenim un exemplar a l'Arxiu de la Província. Els coneixements que els escolapis tenien de la matèria no era merament teòrica, sinó que tenim notícia, poc concreta però certa, que a Barcelona l'Estat espanyol els encomanà tenir cura d'un jardí botànic, semblant al de Madrid, que estava situat a Gràcia; sospitem que algun dels escolapis que arribà a Cuba es formà al jardí gracienc i per això s'atreví a redactar l'esmentat llibre escolar.⁵⁹

La *Memoria* del curs 1880-1881 adverteix que «*adoptamos como asignatura las lecciones sobre objetos*»; l'autor no està gaire convençut de la conveniència i l'eficàcia d'aquestes «*lecciones sobre objetos*», ja que creu que se li vol donar una excessiva importància; introduïa els coneixements en els primers cursos de primària, en perjudici de l'aprenentatge bàsic de llegir, escriure i comptar; la tradició escolàpia s'havia distingit pel treball en aquests aspectes bàsics i ara es veien obligats a sacrificar-los per altres coneixements.

Sabem que l'any 1880 comença la pràctica dels esports a Guanabacoa. Aquest any es construí una piscina per a la pràctica de la natació dels alumnes; l'any següent, un «picadero» per a l'escola d'equitació; aquest mateix any, hi havia un gimnàs, «*el más espléndido y más completo de América*», com diu el seu professor, el cirurgià dentista Luis

58. En indicar els cursos, em refereixo sempre a les memòries corresponents a l'any indicat, les quals contenen el discurs de distribució de premis, llista d'alumnes premiats, normes del col·legi, programació, etc.

59. El 6 de desembre de 1853 el P. Feliu, comissari general, accepta que alguns escolapis estudiïn agricultura al Jardín Botánico de Madrid amb el catedràtic D. Pascual Asensio; demana, però, que el mateix es faci en els jardins de Barcelona, València i Saragossa. El 20 de març de 1855 s'havia ja fet un curs a Madrid amb assistència d'escolapis. RABAZA: *Historia de las Escuelas Pías en España*, vol. IV, pàgs. 350-352.

Agüero.⁶⁰ Veiem que l'esport es relaciona amb la salut, i per això al capdavant del gimnàs hi ha un especialista.

El col·legi tenia una àmplia biblioteca escolar a disposició dels alumnes interns o externs, de la qual no tenim catàlegs, però sabem que cada curs augmentava, sia amb compres sia per donacions de diverses persones.

El comerç, un nivell de secundària

Els escolapis catalans tenien una llarga tradició d'ensenyament de l'aritmètica mercantil. Sabem del pare Josep Calassanç Bages⁶¹ i posteriorment del pare Francesc Ferrer,⁶² el qual publicà una col·lecció de llibres a principis del segle XIX per a l'ensenyament d'aquestes matèries; especialment reeditada fou la *Colección de problemas...* des de 1816. Quan el 1869 els escolapis de Guanabacoa emprenen la tasca de reestructurar els ensenyaments partint de les lleis estatals, afegixen a la primària vigent l'aritmètica superior.⁶³ Així, en el curs 1877-1878, trobem les assignatures següents com a primer ensenyament superior o «mercantil»: *1r any*: gramàtica castellana, aritmètica superior, indústria i comerç, cosmografia i geografia mercantil, religió i moral; *2n curs*: càlcul mercantil, tenidoria de llibres, retòrica i poètica, llengua anglesa o francesa. No hi ha alumnes dels cursos 3r i 4t i per això manca la relació d'assignatures. L'any 1879-1880 trobem les matèries de *3r curs* que són: comptabilitat mercantil, economia política, codi de comerç, tenidoria de llibres, llengua anglesa. No sembla que s'arribés a fer el 4t.

En aquest temps s'ha aconseguit posar les matèries al dia i per això cal un nou llibre escolar; el pare Joan Miracle publica el 1877 un *Compendio de Cálculo Mercantil*,⁶⁴ no n'he vist cap exemplar i em limito a donar-ne la descripció que en fa el pare Pantalón Galdeano, bon coneixedor de la matèria:

60. BAU: *Historia...* pàg. 251.

61. PICANYOL: *Sesenta años de fecunda labor cultural y pedagógica de los escolapios de Cataluña 1776-1836*, Sabadell, 1966, pàg. 89.

62. DENES II, pàg. 228.

63. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 81.

64. DENES II, pàg. 375.

«Además de las materias de la aritmética mercantil del padre Ferrer, contenía las reglas de comisión de corretaje, censos, compra y venta de acciones y monedas de oro, de azúcar, café, mieles, tabaco (que son los principales artículos de exportación de la Isla), artículos de importación, coste y gasto de mercancías, cuentas y facturas, descuentos y prórrogas de documentos mercantiles, anualidades, imposiciones, vencimiento común, cuentas corrientes con interés y documentos y operaciones de cambio».⁶⁵

Aquest pla va modificar-se el curs 1880-1881; el pare Clerch, com a rector del col·legi, decideix donar al comerç una categoria equiparada al batxillerat, i reestructura les matèries i n'augmenta l'aspecte pràctic i funcional. Val la pena de repetir aquest pla,⁶⁶ que s'anà ampliant fins al curs 1884-1885, en què quedà definitivament establert en tots els cursos.

Primer curs: aritmètica i àlgebra fins a les equacions de segon grau inclusivament; gramàtica; geografia; francès; religió.

Segon curs: aritmètica mercantil, geometria i trigonometria; història i geografia agrícola, industrial i mercantil; estadística comercial; francès.

Tercer curs: tenidoria de llibres; dret mercantil; economia política; documents i correspondència; taquigrafia; anglès; religió.

Quart curs: física i química; pràctica mercantil; filosofia moral; anglès.

Una de les novetats més a destacar d'aquest programa de fa més de cent anys, crec que és la *práctica mercantil* de l'últim curs; en el programa de 1884-1885 s'especifica el següent:

«Sintetizar en una casa, oficina, sociedad, etc. cuanto en los cursos anteriores se ha enseñado sobre contabilidad. Exponer las operaciones y principales negocios a que puede dedicarse un comerciante, y la marcha y procedimientos de que puede valerse. Ejercicios complicados de Cálculo y Teneduría de libros».

Aquesta matèria és el precedent de la posterior *oficina mercantil* o *escriptori* que s'establí en col·legis com Sant Antoni, Sarrià, etc., de

65. *Ensayo de una organización, plan y directorio de enseñanza comercial para los colegios de las Escuelas Pías*. Barcelona: Imprenta Elzeviriana, 1919, pàg. 13.

66. A més de trobar-se en les memòries dels anys esmentats, també es troba en l'obra de la nota anterior.

Catalunya.⁶⁷ Aquesta pràctica feia que els alumnes sortits dels escolapis trobessin immediata col·locació i esdevinguessin aviat experts en llurs tasques laborals.

Guanabacoa representa, observa el pare Galdeano,⁶⁸ qui prengué la torxa de l'ensenyament del comerç, destinat a alumnes que no pensaven seguir estudis universitaris, sinó que havien de guanyar-se aviat la vida. Mataró fou qui, els primers anys de la província de Catalunya, establí l'aula d'aritmètica i orientà els estudis mercantils; Sant Antoni continuà en el segle XIX aquesta línia; els fets ocorreguts des de 1835 amb la supressió i la posterior acomodació a les lleis de l'estat, desviaren l'atenció cap a altres camps. Guanabacoa pren la torxa el 1869, la posa al dia i llega posteriorment al Principat una nova base d'estudis comercials que tornaran a florir a Catalunya a principis del segle XX. Constatem aquí aquesta relació entre Catalunya i Cuba, amb enriquiment i benefici mutu per a l'ensenyament.

Paral·lelament a l'establiment dels estudis comercials, s'intentà un tercer nivell secundari anomenat *professional*, que s'orientava a l'ensenyament de l'agrimensura i de la topografia; també en aquesta matèria els escolapis tenien certa tradició, puix sabem que ja en el segle XVIII s'iniciaren estudis d'agrimensura a Mataró. Seguint les memòries escolars de Guanabacoa, comprovem que desapareixen aviat els programes d'aquestes matèries, igual que va passar –sembla– a la capital del Maresme.⁶⁹

El pare Joan Miracle intentà fundar un col·legi escolapi a la zona de Panamà (aleshores territori de l'Estat de Colòmbia) entre 1889 i 1897; entre els plans d'estudi que hi introduí, n'hi ha un de comerç i un altre d'agrimensura.⁷⁰ Veiem, doncs, una constant escolàpia perllongada al llarg de més d'un segle: la reforma de la societat vingué per la formació en aquestes matèries com a base de riquesa, transformar l'agricultura tècnicament (fisiocràcia) i millorar els sistemes i procediments comercials.

67. FLORENSA: *L'ensenyament del comerç als escolapis (1902-1909)*, en SETENES JORNADES D'HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ ALS PAÏSOS CATALANS, Perpinyà, 1985, pàgs. 155-164.

68. Id. nota 65.

69. FLORENSA: *El retaule de Santa Anna...* pàg. 68. Josefa GRANERO: *L'ensenyament de les matèries experimentals al col·legi de Sta. Anna de Mataró, segle XVIII*, treball mecanografiat a APEPC: 08-20, caixa 1, núm. 19.

70. FLORENSA: *Escolapios en Panamà (1889-1903)*, en ANALECTA CALASANCTIANA, XXVIII (1986), núm. 55, pàgs. 245-248.

Autofinançament

Els col·legis del Principat, a partir especialment de la revolució de 1868, van anar quedant sense les aportacions dels municipis que els pagaven com a escoles pròpies i públiques; restà alguna cosa, però el segon ensenyament es desvinculà totalment dels municipis i els escolapis buscaren la manera de finançar-lo; el sistema consistí a establir activitats com classes d'adorn, permanències, etc., que es cobraven, així es podia mantenir l'ensenyament gratuït; pagaven els qui perllongaven l'estada al col·legi, que eren coneguts com els *recomanats*.⁷¹

A Cuba arribaren les coses i els problemes amb uns anys de retard. També aquest problema tardà a plantejar-se a l'illa. El pare Pere Muntadas, rector de Guanabacoa de 1887 a 1899, establí els *recomanats* o *encomendados* al col·legi el curs de 1895-1896, és a dir, l'any en què comença la guerra separatista amb el *Grito de Baire* el 24 de febrer de 1895. El pare Muntadas, que coneixia molt bé tota la problemàtica cubana, prengué aquesta mesura amb previsió profètica de la futura independència i subsegüent desvinculació d'Espanya; l'ensenyament que estava subvencionat per l'erari espanyol lògicament perdria aquest suport i si no s'estava previngut, provocaria el tancament del col·legi per manca d'alumnat i finançament.

Els *encomendados* eren al col·legi de 7 del matí a 7 de la tarda i abonaven mensualment la quantitat de 5,30 pesos d'or; de les 11 a les 12 podien sortir per dinar, però si volien fer-ho al col·legi pagaven 15,90 pesos mensuals. Les classes de música, pintura i gimnàstica s'abonaven a part. L'horari tradicional de classe era obligatori per a tots i gratuït.⁷²

Directrius educatives dels escolapis

Cuba vivia la Guerra de los Diez Años de 1868 a 1878. Un dels elements que obligaren probablement a tancar la Normal dels escolapis fou aquesta guerra fratricida. No podia quedar al marge en els discursos de fi de curs: era el que tothom vivia des de perspectives diferents i oposades.

71. VILÀ: *Escuelas Pías de Mataró: su historial pedagógico*, Salamanca, 1972, pàgs. 498-502.

72. *Memoria...* curs 1894-95, pàg. 95.

El 1870 el pare Jofre, en l'obertura de curs tinguda el primer d'octubre, parla de la situació de guerra en to conciliador; contradiu l'axioma comunament admès que

«los preparativos de guerra son el sostén de la paz», fora de casos excepcionals; «en el estado normal de un pueblo, ¿no es preferible a los preparativos de guerra, el preparativo de una buena educación?». ⁷³

Recomana respecte als dos bàndols:

«En el mismo círculo cabe el respeto de los padres, de la patria y de todos nuestros semejantes en naturaleza y destino, Señores, donde cabe Dios, cabe todo; donde Dios no ensancha los espacios, allí la estrechez, la angustia, el caos». ⁷⁴

Compara la pàtria a una família on han de tenir cabuda tots, ni que siguin diferents. ⁷⁵ El futur s'ha d'encaminar amb respecte i amor; l'educació ha d'ensenyar i formar les noves generacions amb aquestes dues premisses.

El pare Francesc Clerch féu el discurs anyal de 1877 a 1880 i de 1882 a 1886; basa l'educació en la família, com havia dit el pare Jofre en l'etapa de la Normal; no fa esment ni dels drets de l'estat a l'educació ni de l'aportació que aquest pot i deu aportar; és la prova evident del canvi que s'ha donat en l'Estat espanyol després de la revolució de 1868 i que ja esmentava anteriorment. Els aspectes en què el pare Clerch insisteix són la necessitat de l'escola religiosa davant de l'escola laica, ⁷⁶ però amb la condició que la religiosa estigui a l'altura cultural que demanen els temps; ⁷⁷ postula un regeneracionisme gràcies a una educació i una formació adequades, tant religiosa com intel·lectual; el pare Clerch tenia una bona formació intel·lectual i per això no té por de la ciència; ⁷⁸ contraposa els llores guanyats en la guerra i els aconseguits al col·legi amb el treball diari durant el curs; el pare Clerch lloa els segons com a

73. P. 4.

74. P. 5.

75. P. 6-7.

76. És el tema del discurs de 1885.

77. Tema desenvolupat en el discurs de 1882.

78. Tema tractat en quasi tots els discursos i, en concret, en el de 1880.

«premio más precioso a nuestros ojos, y más ambicionado por nuestro corazón que todos los tesoros del mundo».⁷⁹

Coneixem un informe que redactà el Nunci Pontifici a Cuba, Mons. Antonio Vico datat l'any 1890:

«La diócesis de la Habana se encuentra en tristes condiciones y la moral y el sentimiento religioso brilla por su ausencia. Causas:... 4ª) la falta de familia. En efecto, los españoles que van allá no tienen familia, porque van sólo por pocos años y sin ningún otro objetivo que el lucro».⁸⁰

Aquest text coincideix amb els insinuacions dels escolapis. Diu el pare Muntadas referint-se a la guerra:

«La enseñanza es la gran palanca que mueve el mundo moral a las evoluciones regeneradoras».⁸¹

«El acto que estamos realizando nos ha de hacer olvidar completamente la situación aflictiva en que nos hallamos; ostenten los triunfos de Minerva su altísima superioridad sobre los horrores de Marte, y yo resuene dentro de este augusto recinto de las ciencias y de las letras más aplausos que los que se tributan a cuanto prepare el porvenir halagüeño a las futuras generaciones».⁸²

Un altre aspecte de què fa esment el pare Muntadas és el de la qüestió social o el problema obrer; el 1886 deia:

«Todos estamos conformes en que la cuestión social es pavorosa e imponente... ¿dónde está el remedio? En la enseñanza religiosa».⁸³

No és gaire explícit, però ja podem veure que s'encamina cap a la

79. Discurs de 1877, pàgs. 3-4.

80. Vicente CÁRCEL ORTÍ: *León XIII*, pàg. 336.

81. Discurs de 1891, pàg. 8.

82. Discurs de 1896, pàgs. 5-6. Cal remarcar aquí, com en tots els discursos d'escolapis catalans comentats, que mai no trobem la paraula «Espanya», sinó que sempre s'hi fa referència amb «Patria», és a dir, de forma ambigua que permet altres interpretacions.

83. Discurs de 1896, pàg. 12.

línia del pensament social de l'Església catòlica segons els moviments centroeuropeus i que el pare Eduard Llanas explica des de l'Acadèmia Calassància de Barcelona.⁸⁴ El pare Muntadas coneixia a fons tots el aspectes de la vida cubana com poques persones; de segur que, amb les seves poques i velades al·lusions, intentava influir sobre aquest greu problema que afectava l'estructura social de l'Illa.

Obra extraescolar

Per tenir una idea cabdal de la tasca dels escolapis a Cuba, no podem limitar-nos a l'obra escolar; moltes hores i energies exigia l'educació dels alumnes, però l'escolapi trobava temps per ampliar les activitats a altres camps amb què completar la tasca educativa.

El culte a l'església de Guanabacoa, heretada amb el convent dels franciscans, es restaura des de l'arribada dels escolapis i es desenvolupa tal com havien fet als col·legis del Principat; aquest culte era punt de trobada amb molta gent de la població que acudia als escolapis demanant ajuda espiritual per a ells o sobretot per als seus familiars malalts o moribunds; els escolapis sempre tenien un moment per estar al costat dels malalts en els moments importants.

El pare Joaquim Parera passà poc temps a Guanabacoa, però hi deixà un rastre lluminós de santedat: era home de Déu, senzill, humil, donat.⁸⁵ Ressaltar la santedat del pare Parera no minva gens la profunditat de la resta d'escolapis que brillaren amb personalitat distinta i pròpia a Guanabacoa; religiosos amb una destacada espiritualitat com la dels pares Jofre,⁸⁶ Clerch,⁸⁷ Llanas,⁸⁸ Muntadas,⁸⁹ Miracle,⁹⁰ Calonge,⁹¹ i un llarg etcètera, són proves de la categoria d'aquells pioners escolapis.

84. FLORENSA: *L'Acadèmia Calassància del P. Llanas*, treball inèdit. – FLORENSA: *Empremta educativa de l'Acadèmia Calassància des de 1888*, III JORNADES D'HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ ALS PAÏSOS CATALANS, Girona, 1979, pàgs. 97-100.

85. FLORENSA: *Restauración de la Provincia de Cataluña*, ANALECTA CALASANTIANA, XXX (1988) núm. 59, pàg. 243.

86. Id. nota anterior pàgs. 244-247. En APEPC es conserven meditacions i prèdiques: 08-03, caixa 30, núm. 10 i 11.

87. Necrologia en *Catalogus... 1900*, pàgs. 9-16. Ricard SIMÓ I BACH: *100 sabadellencs en els nostres carrers*, pàgs. 131-133. PICANYOL: *Escolapis sabadellencs amb carrers dedicats...* SABADELLUM, IV (juliol 1963) núm. 2, pàgs. 43-46.

88. *Catalogus... 1904*, 1-5. DENES II, pàgs. 345-346.

89. DENES II, pàg. 391.

90. DENES II, pàg. 375.

91. DENES II, pàg. 125.

Voldria destacar algunes de les organitzacions que es crearen per impulsar la fe dels cubans; no ens hi podem entretenir gaire, serà suficient una pinzellada.⁹²

Sembla que el 1879 es fundà l'*Asociación de Madres Católicas de la Isla de Cuba*;⁹³ hi treballaren molt els pares Joan Calonge i Pere Muntadas; publicà un *Boletín* entre els anys 1887 i 1888; el seu objectiu principal era la formació de mares veritablement catòliques per contrarestar la situació familiar que ja hem comprovat que lamentaven els escolapis en els discursos.

A l'església de Guanabacoa radicaren dues associacions: la de la *Virgen de las Escuelas Pías* i la de les *Conferencias de San Vicente de Paul*. Durant el rectorat del pare Parera s'hi afegí la *Cofradía y Venerable Orden Tercera de Nuestra Señora del Carmen*.

El 1870 arriba a Cuba el pare Pau Marquès⁹⁴ i immediatament propaga la devoció a «Nuestra Señora del Sagrado Corazón», la qual s'escampa ràpidament, i l'any següent funda una confraria a l'església de Guanabacoa.⁹⁵ Altres escolapis estengueren aquesta devoció per l'illa, i el pare Muntadas publica una novena; Guanabacoa va ser el centre d'aquesta devoció i de les confraries de l'Illa i de tot el Carib.⁹⁶

El 1881 el bisbe de l'Havana, a petició del pare provincial Josep Jofre, aprovà la *Tercera Orden Religiosa de las Escuelas Pías* (o la VOT) que s'estengué després a Panamà; l'objectiu, a més del perfeccionament personal, era la formació de catequistes preparats religiosament i intel·lectual.⁹⁷

El 1873 el pare Eduard Llanas, que havia arribat a Cuba l'any anterior amb la gran expedició de catalans per substituir els d'altres províncies, funda l'*Academia Calasancia de Guanabacoa*.⁹⁸ Aquesta acadèmia, que després tingué una rèplica a Sant Antoni de Barcelona, tenia com a objectiu agrupar els alumnes dels últims cursos de batxi-

92. *Reglamento provisional de la Asociación de Madres Católicas*, l'Havana: Imprenta El Iris, 1879, 12 pàg.

93. BAU: *Historia...* pàgs. 235-236.

94. *Catalogus...* 1918, pàgs. 36-37.

95. PERE MUNTADAS: *Piadosa novena a Nuestra Señora del Sagrado Corazón*, 4a ed., l'Havana, 1928, pàg. 11.

96. *Novena del Acordaos a Nuestra Señora del Sagrado Corazón*, l'Havana, 1957, pàg. 4.

97. *Constituciones de la Tercera Orden Religiosa de las Escuelas Pías*, Panamà: Imprenta Florentino Mora, 1893. *Tercera Orden Religiosa de las Escuelas Pías*, Panamà: Imprenta de Pacifico Vega, 1896. En totes dues obres hi ha els documents d'aprovació.

98. Existeixen memòries i actes de sessions impreses de 1879 a 1895.

l·lerat per ampliar llur formació científic-literària, especialment en la declamació; volia formar homes cristians amb cultura i capacitat d'expressió i preparats per afrontar i contradir qualsevol opositor; les activitats que desenvolupen consisteixen en reunions en les quals cada membre exposa algun tema de caire literari, religiós, científic, històric, etc.; segueix un debat; dues vegades l'any, aquestes sessions eren públiques i eren convidats familiars, autoritats, etc. Als deu anys de la fundació, es podia afirmar recordant els primers acadèmics: «*Hoy son dignísimos sacerdotes, eminentes facultativos, esclarecidos letrados, nobles y valerosos militares u honrados hijos del trabajo, modelos de probidad y sensatez*».⁹⁹ Continuaren l'obra del pare Llanas, els pares Pius Galtés i Pere Muntadas.

Entre les múltiples activitats del pare Muntadas (algunes ja exposades) cal referir-nos a les relacions amb la Societat de Beneficència dels Naturals de Catalunya: el 1886 formà part de la comissió per a l'erecció de l'ermita a la Mare de Déu de Montserrat a l'Havana;¹⁰⁰ organitzà les festes de la beatificació de l'escolapi Pompili M. Pirrotti (novembre 1890),¹⁰¹ durant els quals adquirí anomenada el pare Pau Gené per les seves composicions musicals.¹⁰²

Conclusió

No hem esgotat pas el tema; podríem continuar examinant les tasques d'investigació i científiques, els escrits, etc., però ens passàrem del que pot ser un article.

Per posar punt final al que portem dit, resumirem les etapes en què aquest període pot sistematitzar-se. Una primera etapa va marcada pel pare Collaso, que posa la primera pedra i dóna l'empenta inicial; com a gran col·laborador, hi té el pare Jofre, que continuarà després la direcció de la Normal i els primers anys del col·legi de batxillerat. L'etapa

99. *Memoria de 1883-84*, pàg. 8.

100. Pere MUNTADAS: *Informe de la Comisión Exploradora sobre los puntos, que ha visitado con objeto de erigir una ermita a la Virgen de Montserrat*, l'Havana: Imprenta la Primera de Papel, 1886.

101. Pere MUNTADAS: *Relación de las solemnes fiestas celebradas en el colegio de las Escuelas Pías de Guanabacoa en honor del Beato Pompilio María Pirrotti los días 20, 21, 22 y 23 de Noviembre de 1890*, l'Havana: Imprenta Los Niños Huérfanos, 1890.

102. DENES II, pàg. 256.

del pare Francesc Clerch es caracteritza per la transformació dels estudis comercials, que esdevenen una secundària juntament amb l'experiment de l'agrimensura. El pare Muntadas prepara el moment de la independència, i aconseguix les bases per a un autofinançament del centre, a més de participar en múltiples activitats dintre i fora del col·legi.

L'ensenyament és una sembra; ha de passar temps per collir-ne els fruits; no tota la terra en què ha caigut la llavor rep igual les paraules del mestre. Uns sembren, altres seguen. Déu intervé en el cor dels homes. Els escolapis s'esmarçaren a fer obra d'Església a Cuba.

JOAN FLORENSA I PARÉS, SCH. P.

